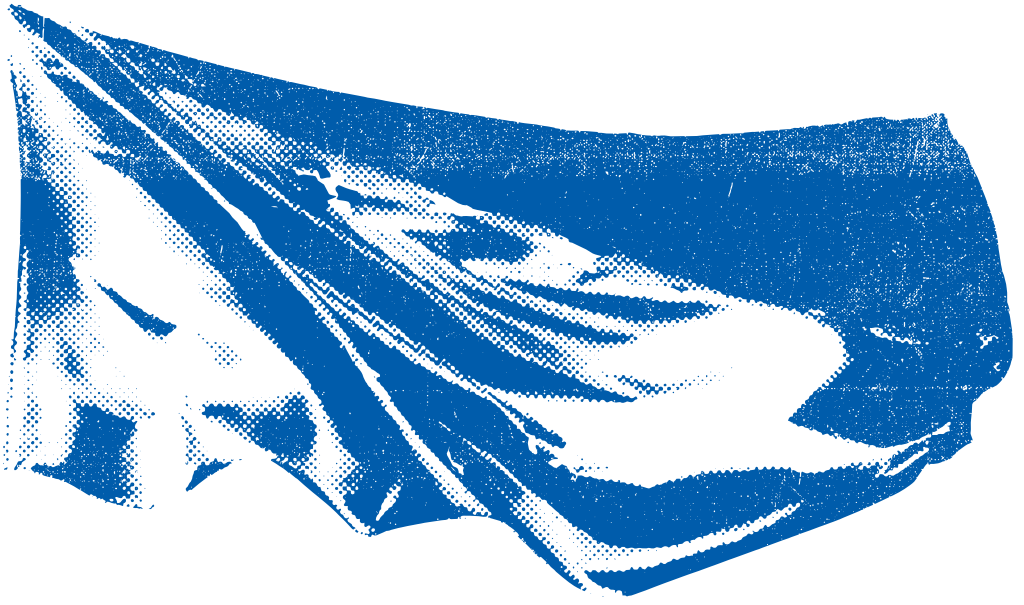
Erik Gustaf Geijer om slaveriet, friheten och Europas framtid

VICTOR WILSON

Erik Gustaf Geijer var en central gestalt i Sveriges avskaffande av slaveriet på ön Saint Barthélemy. Geijer betraktas också som den svenska liberalismens fader. Men var det liberalismen som gjorde att Geijer talade för avskaffandet av slaveriet eller fanns det andra skäl? Victor Wilson skriver.

“Kunde orätt genom häfd försvaras, så hade slafveriet den äldsta för sig; ty det är urgammalt.” Så inledde **Erik Gustaf Geijer** sin artikel "Om slafveriet", vilken publicerades 21–22 januari 1845 i *Post- och Inrikes Tidningar*. Den bör förstås som en direkt vädjan till den urtima riksdagen i Stockholm, som hade pågått sedan senhösten 1844, att avskaffa slaveriet i den svenska kolonin S:t Barthélemy i Små Antillerna. Riksdagen hade sammankallats på grund av **Karl XIV Johans** frånfälle på våren, och en av den nye kung **Oscar I:s** propositioner gällde just avskaffandet av slaveriet på den lilla karibiska ön. Förslaget hade egentligen redan väckts av Geijer under den föregående riksdagen 1840–41, men själva processen förverkligades endast efter att ständerna behandlat frågans praktiska sidor under våren 1845. Som i alla andra europeiska länder ansåg man inte att man kunde frige den förslavade befolkningen på ön utan att tillgodose slavägarnas egendomsrätt. I beslutet 1845 ingick en bestämmelse om ”skälig, om ej full” ersättning för de frigivna slavarna.

Hur ska man förstå den svenska frigörelseprocessens idéursprung, och hur jämförlig var den egentligen med den i resten av Europas länder? Det har legat nära till hands att se den förra i samband med den begynnande liberaliseringen av Sverige. Slaverifrågan fick sin lösning i Sverige under en tid av begynnande reformpolitik, vilken i sin tur hade sitt ursprung i nya samhälleliga krav från en växande medelklass. Under det tidiga 1800-talet växte en frispråkig och inflytelserik svensk tidningspress fram där nya idéer kunde torgföras. Men det blir inte helt entydigt att placera in engagemanget mot slaveriet i samma utveckling. Sveriges politiska liberaler var i regel främst intresserade av frågor om borgerlig frihet. Abolitionismen – rörelsen kring slaveriets avskaffande – blev inget massfenomen i Sverige, utan begränsade sig till vissa kretsar bland ständerna. Det var i och för sig också det typiska för europeiska länder, endast Storbritannien var undantaget i detta sammanhang. Diskussioner om slaveri och ofrihet förekom i Sverige, men de behandlades nästan uteslutande som en del av andra länders historia.

En del av svaret kommer sig av att kungens koloniala förvaltning hade börjat framställas i kritisk belysning. Mot 1830-talets slut ökade kritiken mot Karl Johan och hans regering överhuvudtaget. År 1812 hade Karl Johan lyckats genomdriva beslutet att S:t Barthélemy och andra möjliga framtida svenska kolonier skulle administreras direkt av kronan. Under de årtionden som följde blev kolonin en belastning som få förutom kungen var intresserade av att behålla i svensk ägo.

Det var i samband med kritiken mot kungens kolonialpolitik som emancipationsfrågan kunde introduceras på den politiska dagordningen. Inom emancipationsfrågan skulle Geijer, historieprofessor vid Uppsala universitet sedan 1817, spela en nyckelroll. Det första förslaget om slavarnas befrielse väcktes av honom under riksdagen 1840–1841. Han deltog då som universitetets representant i prästeståndet. Den försiktigt formulerade motionen föreslog en undersökning om slavarnas tillstånd på S:t Barthélemy, och hur de med ”tjenligaste medel” kunde frigöras. Men vad låg egentligen bakom hans egen inblandning? Delvis på grund av frågans outforskade ideologiska ursprung har man tenderat, både med rätt och orätt, att fokusera på Erik Gustaf Geijers liberala vändning när det kommer till frågan om slavarnas frigörelse på S:t Barthélemy.

Eftervärlden har i Geijer gärna sett en portalgestalt för det moderna Sverige. Geijer var uttalat konservativ under större delen av sitt liv men gjorde en offentlig omställning då han började sitt liberala skriftställarskap i det självpublicerade *Litteraturbladet* från år 1838 framåt. Flera Geijeranalyser har i själva verket ifrågasatt idén om ”avfallet”, det vill säga hans liberala ställningstaganden i offentligheten. Enligt dessa hade de framåtsträvande dragen alltid funnits där hos honom. Dessutom är etiketterna ”konservativ” och ”liberal” bedrägliga. Under denna tid på 1800-talet började begreppen användas för att strukturera politiska motsättningar, och särskilt begreppet ”liberal” genomgick stora variationer i hur det definierades. Innan avfallet hade Geijer som historiker och kulturkritiker sysselsatt sig ganska lite med proletärer eller andra underordnade grupper som ett samhälleligt problem. Huvudfrågan hade innan dess varit studiet av förhållandet mellan kungamakt och aristokrati. Mot slutet av sin karriär var det dock tydligt att Geijer, som språkkunnig, beläst och berest observatör av de stora framtidsdiskussionerna i Europa, fick upp ögonen för den växande medelklassen och dess inneboende potential för samhällelig upplösning.

Han kände en stark ångest inför medelklassens framtidsroll. Han såg den som ett problem inte bara för att ”egendomens välde” hotade skapa en massa av proletärer som var ställda utanför det nya samhällets fördelar, utan för att den kapitalistiska medelklassen utgjorde en ny slags människa som inte var bunden av traditionella samhällsnormer. Geijer ställde sig skeptisk till **Adam Smiths** framhävande av egennyttan som samhälle-

lig drivkraft. Men framtiden berodde främst på hur väl eller illa man anpassade sig efter en ny och oundviklig social verklighet. Han hade ett brett perspektiv på samhällsutvecklingen, och därför har Geijer föga förvånande varit högintressant för såväl marxister som politiska liberaler under ett och ett halvt århundrade efter hans död.

Det som förespeglade Geijer var en nödvändig demokratisering av samhället. Fastän det inte är ett kategorifel att sätta Geijers engagemang i slaverifrågan i samband med samma liberala idéer om ett förnyat samhällskontrakt, så tenderar den här typen av förklaring att förbise andra strömningar inom den europeiska liberalismen. En idétradition som jag hävdar är starkt närvarande hos Geijer är tanken om det liberala imperiet som en lösning på Europas framtidsproblem. När Geijer installerades som professor i historia i Uppsala år 1817 föreläste han ”Om Europas världsvälde”, ett högstämt anförande om den europeiska kulturens landvinningar. Samtidigt innehöll det nyktra förebud om Amerika och Ryssland, två växande stormakter som hotade det europeiska världsherraväldets framtid.

Europa efter freden 1815 var fyllt av ångestfyllda betraktelser, inte minst kring kontinentens kolonialvälden. Därför fann den franske **abbé de Pradt,** idag en förhållandevis bortglömd författare, en så bred läsarpublik på 1800-talet. Den som Napoleons sekreterare tidigare verksamma de Pradt har kallats för en professionell optimist. Han skrev en räcka välsäljande böcker, bland annat om Europas politiska (och koloniala) framtid. Han lovprisade Förenta staterna, liberalismen och den enskilda företagsamheten. Hans publikationer kring Sydamerikas frigörelseprocess under 1820-talet följde liknande mönster. I en av Geijers senare avhandlingar, *Betraktelser öfver Europeiska colonial-väldets grundläggning* (1833), ser man direkt inflytandet från de Pradt:

> *Hvad ligger ej i Americas Frihet! Med vidsträcktare utsigt har kanske aldrig en ungdomsrik framtid trädt menniskors blick i möte. På Europas bekostnad skall man säga. Vi tvifle derpå.*

Det var däremot inte så, att anti-slaveri var en given beståndsdel i den här för sin tid så typiska frihetsdiskursen. När de Pradt försvarade de sydamerikanska rebellernas frigörelse eller Förenta staternas borgerliga samhällsinstitutioner så gjorde han det eftersom de var resultatet av vita européers handlingar mot lagvidrig tyranni. Det var främst av pragmatiska skäl som de Pradt under den senare delen av sitt författarskap medgav att slaveriet troligtvis inte hade någon framtid i kolonierna. Blodiga slavuppror och frigörelsekrig hade kostat det franska imperiet värdefulla territorier. Även om den franska liberalismen hade en tydlig anti-imperialistisk tendens så föll den till föga för kraven på en återuppbyggd, stark fransk stat. Det franska liberala imperiet, gick resonemanget, skulle endast utöva sitt inflytande indirekt genom handel och på så vis rädda den franska nationen. I förlängningen skulle den även sprida den europeiska civilisationens framsteg. Kolonial arbetskraft behövdes alltjämt för att utvinna råvaror världen över.

Geijers syn på de förslavade är inte enkel att få klarhet i. Under en ungdomsresa i England 1809–1810 hade Geijer hänförts av folksamlingen i Londons börshus, den internationella kommersen och segelfartygen på horisonten utanför Sidmouth på den engelska sydkusten. Hans avhandling om det europeiska kolonialväldet var ett försök att förklara vilket inflytande upptäckten av Indierna hade haft på Europas politiska historia. Den starkes rätt ställde han sig mycket frågande till, och han skrev ärligt om de guldlystna och plundrande européerna. Men han ansåg likväl att världens rikedomar hade tillfallit den ”världsbehärskande européns hand” av naturliga och förståeliga skäl. Det västra halvklotets nya republiker var för honom på en och samma gång en reaktion och lösning på den gamla världens handelstvång och övergrepp, och ett tecken på att man kunde gå en

ny tid av frihet i världshandeln till mötes. Verket låg även i linje med Karl Johans utrikespolitik, som syftade till utökade handelskontakter med ett fritt republikanskt Sydamerika.

Det skulle dröja tills han skrev *Om slafveriet* i mitten av 1840-talet innan Geijer förtydligade sina tankar kring egendomsrätten över andra människor. Geijer hade rätt i att slaveriet hade uråldriga rötter. Det som för honom talade för slavarnas frigörelse var framför allt att *alla* människor var lika inför Gud. Religionen var för honom den frigörande kraften i historiens civilisationsprocess. Geijer såg en klar linje från judendomen till kristendomen, från katolicism till protestantism. Den här utvecklingslinjen såg han även inom slaveriet som historiskt fenomen. Han hävdade att människors fortgående rättslöshet inom slaveriet helt enkelt var en kvarleva från hedendomen, en arkaisk tendens som ännu befann sig i konflikt med den levande kristendomen. Geijers fixering vid slaveriets antika rötter förringade dock på ett märkligt sätt det slaveri som han mycket väl insåg var modernt. Det ofria arbetet inom det transatlantiska kolonialsystemet var väsensskilt från slaveriet under antiken. Det förra var enormt i sin omfattning, det hade lett till en explicit rasifiering av afrikanska folk, och det var organiserat för att producera råvaror för en global marknad.

Allt detta förstod Geijer mycket väl, samtidigt som han skrev påfallande lite om afrikanerna själva, eller vad han ansåg kunde bli deras framtid. Sydstaterna i Nordamerika var för honom, liksom de flesta av samtidens svenskar, den del av världen som mest förknippades med slaveriet. Geijer var en varm förespråkare för **Alexis de Tocqueville**, vars *De la démocratie en Amérique* (1835–40) han ansåg vara ”en av de bästa böcker jag läst och någon kan läsa.” Verket översattes till svenska redan 1840. Tocqueville var uttalad abolitionist. Han förkastade slaveriet som ett övergrepp på afrikanernas rättigheter som människor. Samtidigt var Tocqueville, liksom de Pradt, benägen att ställa den franska statens och det privata kapitalets behov ovanför kraven på personliga friheter och rättigheter. Det märks tydligast i hans försvar av de franska ambitionerna i Nordafrika. Erövringen av Algeriet var till och med för honom en förutsättning för att en stabil liberal demokrati skulle kunna växa till sig i Frankrike. Även om det franska imperiet knappast framstod som särskilt liberalt för de koloniserade araberna, framstod övervåldet mot dem för Tocqueville som en olycklig nödvändighet.

Hur ska man positionera Geijer inom idétraditionen om det europeiska liberala imperiet? Sverige i mitten av 1800-talet hade inte längre några betydande intressen att bevaka inom den koloniala världen. Det fanns helt enkelt inga kommersiella eller nationella incentiv att placera ovanför de mänskliga. När frågan diskuterades i riksdagen 1844–1845 löd argumenten oftast, att ”mänsklighetens bud” och ”nationens anseende” krävde ett upphävande av slaveriet. Men om man jämför avslutningen till *Om slafveriet* med Geijers tidigare skrifter om det europeiska kolonialväldet ter sig hans karakterisering av Sveriges kolonialhistoria som en alltför bekväm efterhandskonstruktion. I *Om slafveriet* framställs Sveriges senkomna erövringsförsök i den koloniala världen närmast som en välsignelse. Sverige hade ”lyckligtvis” kommit till korta, och därför kunde landet inte heller bli lika delaktigt i slavhandelns och slaveriets vanhedrande historia som andra europeiska länder.

En sak som är viktig att förstå i sammanhanget är att Geijers ursprungliga motion om slavarnas emancipation på S:t Barthélemy på hösten 1840 (som även infördes av hans bror i borgarståndet s.a.s. i duplikat, en sak som sällan nämns) kan beskrivas som ett rent beställningsverk. Sverige besöktes i slutet av maj 1840 av representanter för den brittiska antislaverirörelsen som sedan 1839 rest omkring i Europa för att lobba för slaveriets avskaffande över hela världen. *Om slafveriet* var, som Geijer meddelade i privata brev i januari 1845, resultatet av att Geijer hade fått brev från samma abolitionister i London med förnyad anhållan att han skulle ”befor-

dra slafemancipationen på S:t Barthélemy". Även Oscar I hade personligen delgett Geijer sin önskan att han skulle publicera den emancipationsvädjan till svenska folket, som *Om slafveriet* slutligen blev. Därför var det ingen tillfällighet att artikeln infördes i *Post- och Inrikes Tidningar*, Sveriges officiella tidningsorgan med rikstäckande kungörelser. Oscar I var en del av högt uppsatta sociala kretsar inom riket som hade varierande filantropiska intressen. Slaverifrågan var en av många.

Jag tror inte att man behöver läsa in Geijers engagemang i emancipationsfrågan i en "liberalismens diskurs". Emancipationen av koloniernas förslavade arbetskraft sågs alltmer som en oundviklig konsekvens av en nyorientering i förhållandet mellan europeiska imperier, deras underlydande kolonier och nya statsbildningar. När det gällde 1800-talets Sverige kan man även framhäva, att riket var mera inåtblickande än många andra europeiska länder. Geijer, som var stiftande medlem av det 1811 skapade Götiska förbundet, skrev neutralt om "koloniseringen av Norrland" och hade därav naturligt nog förhållandevis mer att säga om samer än om afrikaner. Utgående från de resonemang han förde om ursprungsbefolkningen i norr framstår han som en förespråkare för **John Lockes** eller den senare skotska upplysningens civilisatoriska stadieteori. Samerna, resonerade han, var beroende av civilisationens – läs kristendomens – moraliska och filosofiska gåvor för att utvecklas eller rentav överleva. Han frågade sig rentav om de var ett släkte på utdöende. Även om Geijers upplysta samhällsordning inbegrep personlig frihet för alla och inte bara för enskilda grupper, kunde grupper fortsättningsvis exkluderas utgående från andra principer, eller i varje fall indelas i hierarkiska kategorier.

LITTERATUR

Bornholdt, Laura. *The Hispanic American Historical Review* 24, nr. 2 (1944): 201–221.

Hallberg, Peter. "Mirrors of the Nation: The Construction of National Character and Difference in the Historical Writings of E. G. Geijer." *Scandinavian Journal of History* 26:1 (2001): 25–52.

Hasselgren Björn (red). " *Freedom in Sweden. Selected works of Erik Gustaf Geijer.* Stockholm: Timbro, 2017.

Klinge, Matti. "Det olyckliga Europa och de nya makterna. Kring Tocquevilles förutsägelse." *Historisk tidskrift för Finland* 72, nr. 2 (1987): 304–306.

Larsmo, Ola."Erik Gustaf Geijers skrämmande lycka." *Andra sidan: om skrivande.* Stockholm: Albert Bonniers förlag, 2001. 149–187.

Lawler, Peter Augustine. "Tocqueville on slavery, ancient and modern." *South Atlantic Quarterly* 0, nr. 4 (1981): 466–477.

Meurling, Per. *Geijer och Marx. Studier i Erik Gustaf Geijers sociala filosofi.* Stockholm: Tidens förlag, 1983.

Nesbitt, Nick. *aribbean Critique. Antillean Critical Theory from Toussaint to Glissant.* Liverpool: Liverpool University Press, 2013.

Tocqueville, Alexis de. *Om folkväldet i Amerika.* Stockholm: P. A. Norstedt & Söner, 1840.

Todd, David. "Empire without Sovereignty: French Informal Imperialism in the Nineteenth Century."*A velvet empire: French informal imperialism in the nineteenth century,* red. David Todd, 25–71. Princeton: Princeton University Press, 2021.

Wahlbäck, Krister. "Tocqueville, Geijer och supermakterna."*Historisk tidskrift för Finland* 72, nr. 1 (1987): 90–100.

Wahlbäck, Krister. "Om Geijer och de Pradt."*Historisk tidskrift för Finland* 72, no. 4 (1987): 740–742.

Wahlström, Lydia. *Erik Gustaf Geijer. En levnadsteckning.* Stockholm: P. A. Norstedt & söners förlag, 1907.

Victor Wilson är projektforskare vid historieämnet på Åbo Akademi. Han är för närvarande en av medlemmarna i forskningsprojektet Slavery, Abolition and Archipelagic Connections in the Swedish Caribbean, finansierat av Europeiska forskningsrådet.